

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

РОМАНЕНКО
Олексій Володимирович

УДК 343.8

**ПЕНІТЕНЦІАРНА ФУНКЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПРАВОВОЇ
ДЕРЖАВИ ТА РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В
МЕХАНІЗМІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2004

Дисертацією
є рукопис

Робота виконана
в Київському юридичному інституті МВС України

Науковий керівник
кандидат юридичних наук, доцент **ФАРЕНЮК Сергій Якович**, Київський юридичний інститут МВС України, начальник кафедри кримінального права та кримінології

Офіційні опоненти:
доктор юридичних наук, професор **КОРЖАНСЬКИЙ Микола Йосипович**,
Юридична академія МВС України, професор кафедри кримінального права

кандидат юридичних наук, доцент **ДЕНИСОВА Тетяна Андріївна**,
Гуманітарний університет “Запорізький інститут державного та муніципального управління”, декан юридичного факультету

Провідна установа
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, відділ проблем кримінального права, кримінології та судоустрою

Захист відбудеться “ 24 ” листопада 2004 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.03 в Національній академії внутрішніх справ України (03035, м. Київ, пл. Солом’янська, 1)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ України (03035, м. Київ, пл. Солом’янська, 1)

Автореферат розісланий “23” жовтня 2004 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є.Д. Лук’яничков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Процес розбудови України як демократичної, соціальної, правової держави та розвиток інститутів громадянського суспільства обумовлюють необхідність докорінного перегляду сталих понять та категорій державного та суспільного життя, сформованих ще в умовах тоталітарної держави. У зв'язку з цим не викликає сумніву потреба проведення реформи існуючої в нашій державі системи виконання покарань, з метою приведення її у відповідність до нових соціально-правових координат, визначених Конституцією України. Серед багатьох проблем, що потребують вирішення, велике наукове й практичне значення має формування адекватного уявлення про роль та місце інститутів громадянського суспільства в механізмі реалізації пенітенціарної функції держави.

Необхідність дослідження даної проблеми обумовлена рядом причин. Зокрема, це пов'язано з тим, що система виконання покарань як елемент колишньої адміністративно-командної системи успадкувала певні риси, які негативно впливають на досягнення цілей покарання. Так, закритість даної системи протягом тривалого часу не дозволяла отримувати достовірної інформації щодо реалізації прав і свобод засуджених під час виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Ізоляція установ виконання покарань об'єктивно зумовлює розвиток негативних явищ в середовищі засуджених, які не тільки обмежують можливості виховного впливу, а й, в ряді випадків, сприяють криміналізації особистості. Відсутність гласності та відкритості в діяльності системи виконання покарань негативно впливає на формування відповідної політики держави.

Крім того, діяльність інститутів громадянського суспільства в сфері формування пенітенціарної політики держави, а також в пенітенціарній та постпенітенціарній діяльності не має достатнього цілісного правового регулювання, що зменшує ефективність та обмежує можливість діяльності цих інститутів.

Важливим аргументом на користь необхідності проведення комплексного дослідження участі інститутів громадянського суспільства в реалізації пенітенціарної функції держави виступають міжнародні зобов'язання України щодо реформування системи виконання покарань. Однією зі складових процесу реформування є забезпечення максимально можливого доступу даних інститутів до пенітенціарної діяльності держави, що дало б змогу підвищити ефективність виконання покарань.

Велика значимість вирішення проблем, пов'язаних з виконанням покарань, обумовила увагу до них багатьох учених, політиків, державних діячів як минулого, так і сучасності. В літературі XIX – початку XX ст. проблеми участі суспільства у виконанні покарання у виді позбавлення волі знайшли

відображення в наукових працях М.М. Абрашкевича, С.К. Гогеля, М.М. Ісаєва, Д.В. Країнського, М.Ф. Лучинського, П.І. Люблінського, Ф.М. Малініна, С.В. Познишева, Д.Г. Тальберга, І.Я. Фойницького. В юридичній літературі радянського періоду окремим аспектам участі громадськості в діяльності установ виконання покарання приділялась увага в дослідженнях Ю.О. Алфьорова, А.В.Буассонада, А.М. Васильєва, Ф.А. Вєстова, М.Г. Дєткова, В.О. Єлеонського, М.П. Кіреєва, Б.П. Козаченка, М.П. Мелєнтьєва, О.С. Міхліна, О.Є. Наташева, Г.Г. Нікітіна, О.П. Пермінова, М.О. Стручкова, І.В. Шмарова та інших.

Серед українських учених деякі аспекти вибраної нами проблеми вивчали Л.В. Багрій-Шахматов, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, В.О. Глушков, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, М.Й. Коржанський, В.О. Корчинський, О.М. Костенко, В.А. Львовчкін, П.П. Михайленко, В.С. Наливайко, О.Б. Пташинський, І.С. Сергєєв, В.М. Синьов, В.В. Скибицький, А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков, С.Я. Фарєнюк, В.П. Філонов, А.І. Фролов, Ю.В. Чакубаш та інші.

Значний внесок у розвиток сучасної пенітенціарної науки в нашій державі зробив Г.О. Радов. Він один з перших в сучасній українській юридичній науці, обґрунтовував в своїх дослідженнях нові підходи до проблем виконання покарань, поводження з засудженими та створення цивілізованої пенітенціарної системи в Україні.

Водночас, праці цих учених не містять аналізу поняття пенітенціарної функції держави, а також комплексного дослідження участі інститутів громадянського суспільства в формуванні пенітенціарної політики держави, в її пенітенціарній та постпенітенціарній діяльності, що ще раз підкреслює актуальність вибраної проблеми і підтверджує необхідність проведення фундаментальних наукових досліджень в цьому напрямку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилось в межах вимог Указів Президента України від 25 грудня 2000 року №1376/2000 “Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001-2005 роки” та від 17 травня 2001 року №325/2001 “Про підготовку пропозицій щодо забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади”; постанови Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року №167 “Про Програму подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002-2005 роки”; наказу МВС України від 30 червня 2002 року №635 “Про заходи щодо організації проведення науково-дослідних робіт та впровадження їх результатів у практику діяльності органів внутрішніх справ України”.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі науково обґрунтованих висновків чітко визначити соціально-правовий статус інститутів громадянського суспільства в системі

відносин, пов'язаних з реалізацією пенітенціарної функції держави, змодельовати оптимальні форми їх участі в реалізації вказаної функції, розробити пропозиції щодо необхідних змін та доповнень до чинного законодавства.

Для досягнення мети дисертаційного дослідження автором були поставлені такі основні завдання:

- проаналізувати та обґрунтувати можливість існування пенітенціарної функції в системі функцій демократичної правової держави та сформулювати визначення поняття пенітенціарної функції держави з урахуванням специфіки кримінально-виконавчих правовідносин;

- вивчити стан забезпечення прав і свобод засуджених як умови реалізації пенітенціарної функції в Україні;

- дослідити участь інститутів громадянського суспільства в формуванні пенітенціарної політики держави;

- проаналізувати теоретичні і практичні аспекти участі інститутів громадянського суспільства в діяльності установ виконання покарань, визначити її напрямки та форми;

- розкрити значення та визначити форми участі інститутів громадянського суспільства в здійсненні постпенітенціарних заходів;

- розробити науково обґрунтовані пропозиції до чинного законодавства з метою запровадження нових, а також удосконалення правового регулювання існуючих форм участі інститутів громадянського суспільства в реалізації пенітенціарної функції держави.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, які виникають у сфері виконання покарань та пов'язані з участю інститутів громадянського суспільства в реалізації пенітенціарної функції держави.

Предметом дослідження є норми чинного кримінально-виконавчого законодавства та практика його застосування, система наукових поглядів та розробок щодо участі різних інститутів громадянського суспільства в формуванні пенітенціарної політики держави, в її пенітенціарній та постпенітенціарній діяльності.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження був обумовлений метою та завданнями дисертаційного дослідження, його об'єктом та предметом.

Діалектичний підхід надав можливість простежити та проаналізувати об'єктивні закономірності взаємодії громадянського суспільства та держави, визначити принципи і форми цієї взаємодії, а також довести необхідність участі інститутів громадянського суспільства в реалізації пенітенціарної функції держави.

Системно-структурний метод використаний при розгляді пенітенціарної функції держави як цілісного системного утворення, а також при здійсненні класифікації інститутів громадянського суспільства, які беруть участь у

пенітенціарній діяльності держави. Історико-правовий метод використовувався при дослідженні виникнення та розвитку інституту покарання, пенітенціарної ідеї, а також певних форм участі інститутів громадянського суспільства в пенітенціарній та постпенітенціарній діяльності держави. Порівняльно-правовий метод застосовувався при аналізі норм чинного національного законодавства, законодавства інших держав та міжнародних документів. Використання статистичного методу при проведенні дослідження дозволило дисертанту одержати ряд узагальнених кількісних та якісних показників, що характеризують реалізацію засудженими своїх прав та свобод, стан працевлаштування осіб, звільнених з місць позбавлення волі, їх побутового влаштування, динаміку участі релігійних організацій в діяльності установ виконання покарань.

Науково-теоретичним підґрунтям у роботі над дисертаційним дослідженням послужили наукові праці, присвячені загальним проблемам кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, теорії держави і права, політології, конституційного права, пенітенціарної педагогіки та пенітенціарної психології. В ході дослідження використані документи Ради Європи та Організації Об'єднаних Націй. Проаналізовані також підзаконні нормативно-правові акти: укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, накази та інструкції Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Емпіричною основою дисертаційного дослідження є аналітичні довідки оперативно-службової і виробничо-господарської діяльності установ виконання покарань, а також довідки про діяльність релігійних організацій в даних установах, дані власних досліджень, отримані шляхом анкетування і опитування більш ніж 250 співробітників установ виконання покарання та понад 1000 засуджених.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням проблем участі інститутів громадянського суспільства в механізмі реалізації пенітенціарної функції держави. У роботі сформульовано низку висновків і пропозицій, які є новими у концептуальному плані й важливими для практики виконання кримінальних покарань, а саме:

- уперше сформульовано визначення поняття пенітенціарної функції держави, під якою дисертант розуміє напрямок діяльності держави, який покликаний забезпечити виконання кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених від суспільства, створення умов для каяття засуджених, їх виправлення і ресоціалізації;

- дістало подальший розвиток положення щодо необхідності досягнення каяття засуджених як однієї з головних умов отримання позитивного результату в процесі виконання покарань;

- розвинено положення про необхідність забезпечення прав і свобод засуджених як обов’язкової умови реалізації пенітенціарної функції держави;
- доведено, що пенітенціарна функція об’єктивно існує в системі функцій демократичної правової держави і знаходить свою реалізацію в межах кримінально-виконавчих правовідносин;
- дістало подальший розвиток поняття пенітенціарної політики держави, під якою автор розуміє систему офіційних положень, в яких визначаються принципи, цілі, завдання і форми діяльності суб’єктів соціального управління в сфері виконання покарань, пов’язаних з ізоляцією від суспільства;
- обґрунтована необхідність обов’язкової участі інститутів громадянського суспільства в процесі формування пенітенціарної політики, як умови забезпечення її відповідності основним принципам функціонування демократичної правової держави;
- розвивається і уточнюється положення щодо необхідності участі інститутів громадянського суспільства в пенітенціарній діяльності держави, визначаються її напрямки та форми;
- отримала подальший розвиток класифікація інститутів громадянського суспільства, які беруть участь у пенітенціарній діяльності;
- виходячи з існуючого історичного та світового досвіду дано аргументацію щодо необхідності участі інститутів громадянського суспільства в реалізації постпенітенціарних заходів, а також визначаються її можливі форми;
- обґрунтовано необхідність внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України, розробки і прийняття “Положення про представників релігійних організацій в установах виконання покарань”, а також внесення доповнень до Указу Президента України “Про затвердження Державної програми соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі на 2004–2006 рік”.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що отримані результати розширюють уявлення щодо ролі, місця, а також форм участі інститутів громадянського суспільства в реалізації пенітенціарної функції держави. Викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані:

у науково-дослідницькій сфері – для подальшої розробки теоретичних і прикладних проблем, пов’язаних з темою дослідження;

у правотворчості – при вдосконаленні норм Кримінально-виконавчого кодексу України та інших нормативно-правових актів;

у правозастосуванні – в правозастосовчій роботі установ виконання покарань, органів місцевого самоврядування, діяльності політичних партій, релігійних і громадських організацій;

у навчальному процесі – при викладанні курсів: “Кримінально-виконавче право”, “Теорія держави та права”, при підготовці підручників та посібників з пенітенціарної проблематики, а також в науково-дослідницькій роботі студентів.

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації положення, які складають новизну дослідження, є результатом самостійної роботи автора. У дисертації не використовуються наукові ідеї та розробки, що належать співавторам опублікованих праць.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні положення та висновки дисертації були оприлюднені на: міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми юридичної психології”(м. Київ, 18-20 травня 1999 року); засіданнях “круглих столів” з питань: реформування кримінально-виконавчої системи за участю науковців і практиків України та інших країн-членів СНД (Київ, 25 квітня 2001 р.) та доопрацювання проекту Кримінально-виконавчого кодексу України за участю науковців і практиків України та інших країн- членів СНД (Київ, 15 листопада 2001 р.); науково-практичній конференції “Новий Кримінально-виконавчий кодекс України: реалії та перспективи”(м. Київ, 26 червня 2002 року); науково-практичній конференції “Захист соціальних прав людини і громадянина в Україні: проблеми юридичного забезпечення”(м. Київ, 30 січня 2003 року); науковій конференції науково-педагогічного складу Київського інституту внутрішніх справ “Актуальні проблеми політичної реформи та формування правової держави в Україні”(17 травня 2003 року).

Публікації. Окремі висновки, пропозиції й рекомендації викладено в чотирьох наукових публікаціях у фахових виданнях, а також у трьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях (одна у співавторстві).

Структура роботи. У відповідності з метою, поставленими завданнями та логікою дослідження, дисертаційне дослідження складається зі вступу, двох розділів, які об’єднують 6 підрозділів, висновків, списку літератури (225 найменувань) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 208 сторінок, обсяг основного тексту дисертації – 170 сторінок, обсяг використаних джерел – 19 сторінок, обсяг додатків – 19 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, зазначається її зв’язок з науковими програмами, планами, темами. Дається загальна характеристика дисертації, зокрема, визначено мету і завдання, об’єкт та предмет дослідження, розкриваються теоретико-методологічні, нормативно-правові та емпіричні засади дисертаційної роботи, формулюються положення й висновки, які зумовлюють наукову новизну, висвітлюється практичне значення отриманих результатів дослідження.

Розділ I. Пенітенціарна функція демократичної правової держави складається із трьох підрозділів.

Підрозділ 1.1. “Поняття пенітенціарної функції демократичної правової держави” присвячений дослідженню пенітенціарної функції держави. На підставі аналізу загальнотеоретичного поняття “функція держави” дисертант дійшов висновку, що для розгляду будь-якого напрямку державної діяльності, в тому числі і пенітенціарного, як функції держави, необхідно, щоб у ньому відображалась та предметно конкретизувалась сутність та соціальне призначення держави, її цілі та завдання. З урахуванням того, що в теорії держави процес появи нових функцій, трансформації або зникнення вже існуючих найчастіше пов’язують із динамічністю завдань, які ставляться перед державою і відображають потреби суспільства, робиться висновок, що постановка питання щодо можливості існування тієї чи іншої функції держави вимагає передусім визначення суспільних потреб і відповідних до них завдань держави. Автор доводить, що однією із суспільних потреб є забезпечення безпеки суспільства, в тому числі і від злочинних посягань. Це, в свою чергу, дає підстави вести мову про те, що одним із завдань, яке стоїть перед державою, є забезпечення безпеки суспільних відносин, за рахунок чого забезпечуватиметься захист інтересів особи, суспільства і, безумовно, самої держави від злочинних посягань.

З урахуванням того, що значне місце серед різноманітних напрямків діяльності держави, спрямованих на вирішення даного завдання, займає напрямок державної діяльності, пов’язаний із виконанням покарань, проведено аналіз історії розвитку інституту покарання, а також підходів до цілей покарання. Це дозволило автору зробити висновок, що в умовах демократичної, соціальної і правової держави основними пріоритетами при визначенні мети покарання повинен бути захист суспільних відносин від злочинних посягань.

На підставі аналізу законодавства та наукової літератури автор пропонує виділити три підходи до діяльності держави по виконанню покарань: формально-юридичний, виправно-трудоий, пенітенціарний.

Формально-юридичний підхід до виконання покарань полягає в тому, що діяльність держави щодо виконання покарань зводиться лише до забезпечення застосування до засуджених комплексу обмежень прав та свобод, обсяг яких обумовлюється вироком суду та законодавством. Засоби соціально-психологічного, педагогічного та іншого впливу, при даному підході, знаходяться поза межами діяльності держави і кримінально-виконавчого законодавства. При такому підході, на думку автора, держава може лише тимчасово захистити суспільство від негативного впливу з боку злочинців. Проте діяльність у цьому напрямку необхідна, оскільки це створює умови для подальшого виховного впливу на засуджених.

Виправно-трудоий вплив забезпечується за рахунок режиму відбування покарання, навчання, суспільно корисної праці та виховної роботи з засудженими. В той же час праця виступає домінуючим засобом по відношенню до інших. Використання праці засуджених розглядається як основа їх виправлення. При такому підході основна увага зосереджена на підвищенні показників виробництва та інших виробничих проблемах, а мета виправлення засудженого буде відсуватися на другий план. Як приклад, можна навести радянську систему виконання покарань, яка має досвід використання засуджених як дешеvu робочу силу.

На підставі вивчення філософсько-правової думки минулого та сучасності щодо такого інституту як покарання та процесу виконання покарань, автор пропонує виділити пенітенціарний напрямок державної діяльності, який заснований на філософських, психологічних, педагогічних, соціологічних законах соціалізації та виховання особистості, а також визнанні людини як найвищої соціальної цінності. Даний напрямок діяльності має зв'язок з пенітенціарною ідеєю, яка отримала свою назву від латинського "poenitentia", що в перекладі означає каяття. Використовуючи поняття та категорії християнської релігії, пенітенціарна ідея знаходиться у безпосередньому зв'язку з об'єктивними потребами цивілізованого суспільного і державного життя. В роботі обґрунтовується положення, що каяття засудженого (як в канонічному, так і в світському тлумаченні) слід розглядати як необхідну умову досягнення його виправлення та ресоціалізації. Виходячи з цього, робиться висновок, що пенітенціарна діяльність – це врегульована нормами права соціальна активність уповноважених на те суб'єктів соціального управління, яка спрямована на досягнення каяття осіб, що відбувають покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства, з метою їх виправлення та ресоціалізації. Серед засобів досягнення такої мети автор виділяє режим відбування покарання, суспільно корисну працю засуджених, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, соціально-виховну роботу, релігійне виховання, громадський вплив.

Здобувач доводить, що в пенітенціарному напрямку діяльності держави відображаються сутність держави, її соціальне призначення та цілі. На підставі цього робиться висновок, що даний напрямок діяльності містить усі ознаки функції держави. Під пенітенціарною функцією автор розуміє напрямок діяльності держави, покликаний забезпечити виконання кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, створення умов для каяття засуджених, їх виправлення і ресоціалізації. За рахунок реалізації даної функції суспільство повинно отримати після відбування покарання безпечну і здатну до суспільного життя людину.

Враховуючи те, що процес реалізації пенітенціарної функції вимагає не тільки впливу на засуджених певними засобами, а й створення таких умов, які спонукали б кожного засудженого до каяття та сприяли ресоціалізації, автор

обґрунтовує те, що одним з критеріїв визначення можливості реалізації пенітенціарної функції в тій чи іншій державі слід розглядати стан дотримання прав і свобод усіх громадян, в тому числі і засуджених.

У підрозділі 1.2. “Взаємозв’язок держави і громадянського суспільства в механізмі реалізації пенітенціарної функції демократичної правової держави” дисертант доводить необхідність взаємодії між державою і громадянським суспільством у процесі реалізації пенітенціарної функції.

Аналіз різних підходів до розуміння поняття "громадянське суспільство" дозволяє автору сформулювати уявлення про дане соціально-правове утворення, його ознаки та структуру. Визначається, що, на відміну від держави, громадянське суспільство не структуроване по вертикалі. На думку автора, в узагальненому вигляді інститутами громадянського суспільства можна вважати недержавні підприємства, організації, об’єднання громадян, релігійні організації, а також засоби масової інформації, органи місцевого самоврядування.

Держава (механізм держави) та інститути громадянського суспільства розглядаються як складові елементи єдиного механізму, діяльність якого спрямована на створення умов для реалізації потреб і інтересів людини. З одного боку, держава створює умови для розвитку громадянського суспільства і нормативно обмежує своє втручання в діяльність його інститутів, а з другого – інститути громадянського суспільства утримуються від вчинення дій, заборонених нормами права, і спрямовують свою діяльність на задоволення потреб і інтересів громадян.

Дисертантом виділено і обґрунтовано підстави, які обумовлюють об’єктивну необхідність участі інститутів громадянського суспільства в реалізації пенітенціарної функції держави. Так, по-перше, участь інститутів громадянського суспільства в реалізації пенітенціарної функції держави обумовлена загальними об’єктивними закономірностями виникнення держави та її взаємодією з громадянським суспільством. По-друге, враховуючи те, що злочин є кінцевим результатом тривалого процесу соціальної і моральної деградації особистості під впливом негативних соціально-економічних умов, автор вважає, що суспільство зобов’язане виправити те, чого не повинно було допустити, шляхом безпосередньої участі у діяльності держави, яка пов’язана з реалізацією пенітенціарної функції. Автор підкреслює, що злочинець є членом суспільства і останнє не повинно залишати його без своєї підтримки. По-третє, виходячи з того, що в умовах соціальної правової держави участь інститутів громадянського суспільства в процесі формування пенітенціарної політики запобігатиме підміні інтересів людини інтересами державного апарату, як це відбувається в тоталітарних державах, а також сприятиме вираженню інтересів громадян і різних недержавних суспільних утворень у сфері виконання покарань. Дисертант вважає, що в умовах демократичної правової держави

інститути громадянського суспільства не можуть стояти осторонь процесу формування державної політики. По-четверте, необхідність участі інститутів громадянського суспільства в реалізації пенітенціарної функції здобувач пов'язує з необхідністю участі даних інститутів у процесі здійснення пенітенціарної та постпенітенціарної діяльності. Дане положення пов'язується автором з тим, що пенітенціарна діяльність має безпосередній зв'язок з процесом каяття засуджених, який належить до духовної сфери життя людини. З іншого боку, здобувач пов'язує це з розширенням можливостей засуджених щодо позитивного спілкування, що має сприяти зменшенню впливу негативного соціального оточення, а також подоланню негативних психічних станів. Щодо постпенітенціарної діяльності, то автор доводить, що інтеграція засуджених, які відбули покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства, в різні соціальні інститути і адаптація до нових соціальних умов вимагає участі інститутів громадянського суспільства. По-п'яте, автор обґрунтовує необхідність здійснення громадського контролю за діяльністю держави, яка пов'язана з реалізацією пенітенціарної функції.

У підрозділі 1.3. “Забезпечення прав і свобод засуджених – передумова реалізації пенітенціарної функції в Україні” на підставі того, що визначення нових пріоритетів діяльності нашої держави обумовлює не тільки можливість, а й необхідність постановки питання щодо перегляду підходів до покарання як засобу задоволення суспільного інтересу, автор розглядає можливість реалізації пенітенціарної функції в системі функцій нашої держави.

Оскільки створення умов для реалізації засудженими своїх прав і свобод є невід'ємним і обов'язковим елементом пенітенціарної діяльності, дисертант ставить питання про існуючий стан їх реалізації. Рівень правової регламентації і фактичний стан реалізації прав і свобод засуджених, на думку автора, може бути використаний як один з критеріїв визнання можливості реалізації пенітенціарної функції в нашій державі. Безпосередньо це знайшло відображення у дослідженні можливості реалізації засудженими своїх громадянських, політичних, соціально-економічних, культурних прав і свобод.

Закріплені в законодавстві права і свободи людини й громадянина, залежно від можливості їх реалізації засудженими, поділяються автором на три групи: “права, які засуджені можуть реалізовувати без обмежень”, “права, в реалізації яких засуджені обмежені”, “права, в можливості реалізації яких засуджені позбавлені”.

До-першої групи здобувач відносить такі конституційні права і свободи: право на життя, право на захист від катування, право на повагу гідності, право на невтручання в особисте і сімейне життя, право на судовий захист, право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, право знати свої права і обов'язки, право на правову допомогу, право на недопускання використання та поширення конфіденційної інформації про громадянина без його згоди, право на

свободу думки, право вільно збирати, зберігати і використовувати інформацію, право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, право вільно обирати, право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення, право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, не нижчу від зазначеної законом, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування та інші.

Право на охорону сім'ї, право на свободу світогляду та віросповідання і правом на недоторканність, право на свободу слова та на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, право на власність, право на працю, право на відпочинок засуджені можуть реалізувати з обмеженнями.

До третьої групи прав, тобто таких, в реалізації яких засуджені позбавлені, належать: право на недоторканність житла, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на свободу пересування, вільного вибору місця проживання, право вільно залишати територію України, право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, право на участь у професійних спілках, право бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, право проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, право доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Аналіз стану реалізації прав і свобод засуджених вказують на можливість виділення в системі функцій нашої держави пенітенціарної функції.

Розділ II. Інститути громадянського суспільства, як суб'єкти реалізації пенітенціарної функції демократичної правової держави складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 2.1. “Пенітенціарна політика держави і участь громадянського суспільства у її формуванні” дозволяє отримати уявлення щодо участі інститутів громадянського суспільства у формуванні пенітенціарної політики нашої держави.

У ході дослідження дисертант також розмежовує поняття “виправно-трудова політика”, “політика держави в сфері виконання кримінальних покарань”, “кримінально-виконавча політика”, досліджує поняття пенітенціарної політики, що обумовлено відсутністю в юридичній науці єдиного підходу до тлумачення цього терміна. Використовуючи положення юридичної науки, а також беручи за основу існуючі підходи до визначення пенітенціарної політики, автор вважає, що пенітенціарна політика – це система офіційних положень, в яких визначаються принципи, цілі, завдання і форми діяльності суб'єктів соціального управління в сфері виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Дана політика передбачає комплексне вирішення проблем реалізації пенітенціарної функції держави.

На підставі аналізу існуючої в Україні практики, робиться висновок про те, що в нашій державі склалися такі умови, при яких інститути громадянського суспільства не достатньо активно беруть участь у процесі формування пенітенціарної політики. В деяких випадках ця проблема пов'язана з відсутністю відповідного правового регулювання. Така практика не дає можливості розробити пенітенціарну політику, яка враховувала б інтереси як засудженого, так суспільства та держави.

Визначено, що в демократичному суспільстві процес формування політики, в тому числі і пенітенціарної, повинен відбуватися при безумовній участі інститутів громадянського суспільства. Участь інститутів громадянського суспільства в формуванні пенітенціарної політики держави запобігає можливості відчуження її основних положень від суспільних інтересів і потреб, оскільки через дані інститути громадяни мають можливість виразити свої інтереси в цій сфері суспільних відносин.

Дисертантом виділені та досліджені кілька етапів формування пенітенціарної політики. На кожному з етапів автором виділені форми та методи участі різних інститутів громадянського суспільства в формуванні пенітенціарної політики держави.

Беручи до уваги, що основою громадянського суспільства є недержавні громадські організації, визначено місце дослідницьких інституцій в процесі формування пенітенціарної політики. Такі осередки відіграють дуже важливу роль як альтернативне джерело інформації для уряду, місцевих органів влади, громадян. Значне місце автор відводить участі політичних партій у формуванні пенітенціарної політики. Дослідження показало, що аналіз законопроектів і розробка альтернативних законопроектів може здійснюватись як недержавними організаціями, так і окремими особами, проте доступ до цієї діяльності в Україні ускладнений.

У підрозділі 2.2. “Участь інститутів громадянського суспільства в діяльності установ виконання покарань” досліджується питання визначення ролі та місця інститутів громадянського суспільства в пенітенціарній діяльності держави, проводиться аналіз діяльності існуючих інститутів та правового регулювання їх діяльності.

Автор здійснює класифікацію інститутів громадянського суспільства, які беруть участь у діяльності установ виконання покарань. За територіальним критерієм дані інститути можуть поділятися на міжнародні, національні та регіональні. Залежно від того, на яку категорію осіб зорієнтована діяльність інститутів громадянського суспільства, можна виділити інститути, які спрямовують свою діяльність на: а) всі категорії засуджених; б) окремі категорії засуджених (неповнолітні, жінки, хворі, наркомани тощо); в) сім'ї засуджених; г) персонал установ виконання покарань. За функціональною ознакою можна розрізняти інститути громадянського суспільства, які спеціально створені для

роботи з пенітенціарними установами та інститути, які не мають основною своєю метою даний вид діяльності. Залежно від статусу правомірно виділяти юридичні та фізичні особи, які співпрацюють з установами виконання покарань.

Виходячи з норм чинного кримінально-виконавчого законодавства, а також досвіду інших країн, дисертант пропонує виділити такі напрямки діяльності інститутів громадянського суспільства в роботі пенітенціарних установ: а) участь у соціально-виховній роботі; б) сприяння матеріально-технічному забезпеченню пенітенціарної діяльності; в) освіта засуджених; г) громадський контроль; д) надання допомоги персоналу установ виконання покарань.

Дисертант проаналізував як міжнародні документи, так і національне законодавство, що стосуються правових підстав участі інститутів громадянського суспільства в діяльності установ виконання покарань і дійшов висновку, що чинне законодавство України в узагальненому вигляді не дає вичерпного переліку напрямків і форм участі недержавних інститутів у діяльності установ кримінально-виконавчої системи. Водночас, правова система нашої держави має у своєму розпорядженні певну сукупність нормативно-правових актів, предметом регулювання яких, в тій чи іншій мірі, є суспільні відносини, пов'язані з участю інститутів громадянського суспільства в пенітенціарній діяльності.

Проведено аналіз стану впливу спостережних комісій, служб у справах неповнолітніх, батьківських комітетів, благодійних та правозахисних організацій на ефективність діяльності установ виконання покарань. Майже 73% опитаних співробітників установ виконання покарань вважають діяльність громадських та релігійних організацій в цілому ефективною. Найбільш активними в даній сфері виявились представники релігійних (99,3%) та благодійних організацій (24,4%), у зв'язку з чим обґрунтовується доцільність введення в установках виконання покарань інституту тюремних священиків.

Підрозділ 2.3. “Місце та роль громадянського суспільства в реалізації постпенітенціарних заходів” присвячений дослідженню проблем визначення ролі та місця інститутів громадянського суспільства в процесі соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

В даному підрозділі доводиться, що система постпенітенціарних заходів є логічним і невід'ємним продовженням пенітенціарної діяльності. Проведені соціологічні дослідження серед осіб, які неодноразово відбували покарання у виді позбавлення волі, показали, що переважна більшість засуджених (68,9%) не мають бажання після звільнення порушувати закон. Але, об'єктивно, постпенітенціарний етап має певні проблеми. Автор класифікує проблеми, які постають перед звільненими з установ виконання покарань. До них належать проблеми матеріального характеру (побутове та трудове влаштування, відсутність коштів); проблеми соціального характеру (відновлення стосунків з

сім'єю або створення нової сім'ї, розірвання негативних соціальних зв'язків); психологічні проблеми. За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань, з 51,4 тис. осіб, які підлягають звільненню з виправних колоній протягом 2004 року, 1,2 тис. (2,4%) не забезпечені житлом, 1,3 тис. (2,5%) втратили соціально корисні зв'язки з рідними, 1,4 тис. (2,7%) непрацездатні, 6,7 тис. (13%) не мають спеціальності. З 20,6 тис. осіб, поставлених у 2004 році на профілактичний облік, працевлаштовано лише 7,1 тис., або 34,5%.

Дисертант досліджує значення термінів “трудове влаштування звільнених з місць позбавлення волі” та “побутове влаштування”, дає визначення терміна “постпенітенціарні заходи”, під яким він розуміє систему правових, соціально-психологічних, економічних, організаційних та інших заходів, спрямованих на допомогу особам, які відбули покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства.

В ході дослідження доводиться необхідність участі інститутів громадянського суспільства в соціальній адаптації осіб, які звільняються з установ виконання покарань. Близько 95% опитаних співробітників установ виконання покарань вважають необхідною діяльність громадських та релігійних організацій у сфері соціальної адаптації звільнених з установ виконання покарань.

Важливість вирішення проблеми допомоги звільненим з установ виконання покарань знайшла своє відображення не тільки в фундаментальних положеннях сучасної правової науки, а й зафіксована в міжнародних документах і нормах національного законодавства. На підставі аналізу нормативно-правових актів дисертант звертає увагу на необхідність залучення до реалізації системи постпенітенціарних заходів засобів масової інформації, благодійних організацій, різні фонди, громадські організації. Значна увага приділяється розвитку недержавних центрів соціальної адаптації в нашій державі, а також перспективі створення центрів соціальної адаптації при релігійних організаціях.

У **висновках** автором сформульовані основні результати дослідження:

1. Виходячи з положень теорії функції держави, етимологічного значення терміна “пенітенціарний”, а також основних положень пенітенціарної науки, дисертант вважає, що під пенітенціарною функцією держави слід розуміти основний напрямок її діяльності, який включає в себе виконання кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, створення умов для каяття засуджених, їх виправлення і ресоціалізації. Процес реалізації пенітенціарної функції потребує суворого дотримання прав і свобод засуджених, що обумовлює її існування лише в умовах демократичної, соціальної, правової держави.

2. Дисертантом виявлено, що регламентовані чинним законодавством права і свободи засуджених в цілому відповідають концепції розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави та міжнародним документам. В

той же час, в деяких випадках реалізація прав і свобод обмежена, що обумовлено існуючими проблемами соціально-економічного характеру в нашій державі.

3. Наголошується на тому, що участь інститутів громадянського суспільства в реалізації пенітенціарної функції держави необхідно розглядати як об'єктивну необхідність. Це обумовлено як природою існування держави і громадянського суспільства, так і специфікою кримінально-виконавчих відносин.

4. Виходячи з того, що на сучасному етапі розвитку науки кримінально-виконавчого права не існує єдиного визначення поняття пенітенціарної політики держави, автор пропонує під пенітенціарною політикою розуміти систему офіційних положень, в яких визначаються принципи, цілі, завдання і форми діяльності суб'єктів соціального управління в сфері виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

5. Обґрунтовується необхідність участі різних інститутів громадянського суспільства в формуванні пенітенціарної політики держави та діяльності установ виконання покарань. Визначені можливі форми участі цих інститутів на різних етапах формування пенітенціарної політики держави, а також здійснення пенітенціарної діяльності.

6. Підтримуючи необхідність створення в державі системи постпенітенціарної опіки з метою соціальної адаптації осіб, які відбули покарання пов'язані з ізоляцією від суспільства, автор доводить необхідність участі в цьому напрямку інститутів громадянського суспільства. На думку автора, головними соціальними інститутами такої системи повинні бути недержавні центри соціальної адаптації, різноманітні громадські організації, благодійні фонди, фонди матеріальної допомоги, релігійні організації. Основними напрямками роботи даних інституцій вбачається надання психолого-педагогічної, правової, соціальної, наркологічної, медичної та матеріальної допомоги, спрямованої на недопущення відчуження звільнених від суспільства.

7. Пропонується авторський варіант Положення про представників релігійних організацій в установах виконання покарань, а також обґрунтовується необхідність внесення доповнень до Указу Президента України "Про затвердження Державної програми соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі на 2004-2006 рік".

8. З урахуванням викладених у дисертації положень обґрунтовується необхідність внесення змін до деяких норм Кримінально-виконавчого кодексу:

– частину 3 статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України викласти в такій редакції: "Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, релігійне виховання, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив";

– назву статті 25 та частину 1 статті 25 Кримінально-виконавчого кодексу України викласти в такій редакції: “Стаття 25. Участь інститутів громадянського суспільства у виправленні і ресоціалізації засуджених. Громадський контроль за діяльністю установ і органів виконання покарань.

1. Органи місцевого самоврядування, об’єднання громадян, релігійні організації, трудові колективи підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності і видів господарювання, а також приватні особи можуть брати участь у виправленні і ресоціалізації засуджених, здійсненні громадського контролю, надавати допомогу як засудженим, так і співробітникам установ і органів виконання покарань у порядку, встановленому цим Кодексом та законодавством України”.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації:

1. Романенко О.В. Сутність пенітенціарної функції демократичної правової держави // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1997. – №2. – С. 53-56.
2. Романенко О.В. До питання про роль громадянського суспільства в ресоціалізації засуджених // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1998. – №3. – С. 99-103.
3. Романенко О.В. Проблеми правосуб’єктності інститутів громадянського суспільства в діяльності установ кримінально-виконавчої системи України // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1999. – №4. – С. 22- 29.
4. Романенко О.В. До питання участі інститутів громадянського суспільства в формуванні пенітенціарної політики в Україні // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2000. – №5. – С. 11-14.
5. Романенко О.В. Психосоціальні наслідки позбавлення волі та роль громадянського суспільства в їх мінімізації // Актуальні проблеми юридичної психології: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 18-20 травня 1999 року / За ред. С.І. Яковенка. – К: РВВ УКІВС, 1999. – С.60.
6. Романенко О.В., Радов Д.Г. Участь інститутів громадянського суспільства в процесі реформування кримінально-виконавчої системи України // Новий Кримінально-виконавчий кодекс України: реалії та перспективи. Матеріали науково-практичної конференції. Київ, 26 червня 2002 року. –К.: Нора-принт, 2002. – С. 22-24.
7. Романенко О.В. Місце інститутів громадянського суспільства в механізмі забезпечення соціальних прав засуджених // Матеріали науково-практичної конференції “Захист соціальних прав людини і громадянина в Україні: проблеми юридичного забезпечення” 30 січня 2003 року, м. Київ / За ред. Н.Б. Болотіної. – К.: “МП Леся”, 2003. – С. 164-167.

АНОТАЦІЯ

Романенко О.В. Пенітенціарна функція демократичної правової держави та роль громадянського суспільства в механізмі її реалізації. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2004.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням участі інститутів громадянського суспільства в реалізації пенітенціарної функції держави. Вперше сформульовано визначення поняття “пенітенціарна функція держави”, доводиться її існування в системі функцій демократичної правової держави. Уточнюється поняття пенітенціарної політики держави, обґрунтовується необхідність участі інститутів громадянського суспільства в її формуванні, пропонується класифікація інститутів громадянського суспільства, які беруть участь у пенітенціарній діяльності, а також напрямків їх роботи, обґрунтовується доцільність введення в Україні інституту тюремних священників.

Враховуючи можливість і складність постпенітенціарного періоду, автор обґрунтовує необхідність участі інститутів громадянського суспільства в постпенітенціарній діяльності держави, досліджує особливості даного етапу, пропонує можливі форми участі інститутів громадянського суспільства в соціальній адаптації осіб, звільнених з установ виконання покарань. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: пенітенціарна функція, пенітенціарна політика, пенітенціарна діяльність, постпенітенціарна діяльність, інститути громадянського суспільства.

АННОТАЦИЯ

Романенко А.В. Пенитенциарная функция демократического правового государства и роль гражданского общества в механизме её реализации. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальная академия внутренних дел Украины, Киев, 2004.

Диссертация является комплексным научным исследованием участия институтов гражданского общества в реализации пенитенциарной функции государства. Впервые в Украине проведено исследование пенитенциарной функции государства, сформулировано определение “пенитенциарная функция государства”, обосновывается объективность ее существования в системе

функций демократического правового государства, а также доказывается возможность реализации данной функции в Украине.

В данном исследовании автором определяются общетеоретические основы диалектики взаимодействия институтов гражданского общества и демократического правового государства в реализации пенитенциарной функции. Выделяются причины, которые обуславливают объективность участия институтов гражданского общества в реализации пенитенциарной функции государства.

Диссертант анализирует правовой статус осужденных, а также возможность реализации осужденными закрепленных в нормах права своих прав и свобод.

В диссертации уточняется понятие пенитенциарной политики государства, обосновывается необходимость участия институтов гражданского общества в ее формировании. Автор предлагает собственную классификацию институтов гражданского общества, которые принимают участие в пенитенциарной деятельности, а также направлений их работы, определяет возможные формы участия данных институтов в пенитенциарной деятельности, обосновывает целесообразность введения в Украине института тюремных священников.

Учитывая сложность постпенитенциарного периода, автор обосновывает необходимость участия институтов гражданского общества в постпенитенциарной деятельности государства, исследует особенности данного этапа, предлагает возможные формы участия институтов гражданского общества в социальной адаптации осужденных, которые освободились из учреждений исполнения наказаний. Разработаны предложения по усовершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: пенитенциарная функция, пенитенциарная политика, пенитенциарная деятельность, постпенитенциарная деятельность, институты гражданского общества.

SUMMARY

Romanenko O.V. Penitentiary Function of Democratic Law State and Role of Civil Society in its Realization Mechanism. - Manuscript.

The Thesis to Obtain the Candidate of Law Science Degree on Speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – the National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 2004.

The dissertation is the complex research in to participation of civil society institutions in the realization of state's penitentiary function. First the definition "penitentiary function of the state" has been formulated, its existence in the function system of democratic law state has been proved. The author specifies the notion "penitentiary policy of the state", proves the necessity of participation of civil society institutions in its formation. The classification of civil society institutions that take part

in penitentiary activities and the major guidance of their work have been proposed; the expediency of introduction of prison priest institution in Ukraine has been substantiated.

Taken into account possibility and complexity of aftercare period the author proves the necessity of participation of civil society institutions in aftercare activity of the state, researches the peculiarities of this period, proposes the possible participation forms of civil society institutions in social aftercare of individuals released from custody. The project program to improve the current legislation has been worked out.

Key words: penitentiary function, penitentiary policy, penitentiary activity, aftercare activity, civil society institutions.